

nyokból, hanem azáltal, hogy ezek a hagyományok sem földrajzi, sem nyelvi határt nem ismernek, átjárják egymást, olykor közös „szöveggé” egyesülnek. Két megjegyzést teszek ezzel kapcsolatban:

1) Hadrovics László nemcsak arra mutat rá, hogy bizonyos esetekben a magyar nyelv közvetítő szerepet játszik, például olasz szót közvetít déli szláv nyelvbe, hanem arra is, hogy a magyar nyelv egyik-másik szláv jövevényszava tovább vándorol, s immár egy másik szláv nyelv magyar jövevényszavaként funkcionál.

2) Még ennél is érdekesebb és talán fontosabb, sőt: időszerűbb a kétnyelvűség problémájának megjelenése Hadrovics László életművében. Időszerűségét nem pusztán az kölcsönzi, hogy régiók népei évszázadokon keresztül soknemzetiségű birodalmakban éltek, és a birodalmak felosztása után kisebb többnemzetiségű/többnyelvű államok keletkeztek, amelyekben a nyelvkérdés megoldatlansága újabb meg újabb konfliktusokat gerjeszt. A kétnyelvűség egyszerre nyelvi, irodalmi/irodalomtörténeti és szociológiai vizsgálatokat igényel. A kétnyelvűség ugyanis egyfelől mai napság a régió nemzeti kisebbségeire kényszerített létforma, ugyanakkor másfelől igen változatos példákkal szolgál a nyelvi nacionalizmust megelőző korszakból. Kiegészítésül jegyzem meg, hogy a diglosszia szintén jellemző nyelvi jelensége arcánk története bizonyos korszakainak, s az irodalmi és a tájnyelv használói számára szintén lehet feszültségek forrása.

A kétnyelvűség értelmezésekor azonban hiba volna egy idillizált régebbi és egy démonizált legújabb korszakra felosztani a történeti folyamatot. Hiszen kialakulásához olyan „események” járultak hozzá, mint a telepítés, áttelepülés, hódítás, időlegesen elgondolt, de véglegessé lett emigrálás stb. A kétnyelvűség azonban kulturális tényezőkkel is magyarázható, bár itt állami-politikai szándékok is belejátszhatnak, kiváltképpen ha a soknemzetiségű államok iskolarendszerének szervezésére gondolunk, illetőleg a modern(izálódó) államok hivatali apparátusának kiépítésére. Más kérdés, hogy például annak fölismerése, hogy a külföldi egyetemjárás miképpen gyarapítja a hazai műveltséget, illetőleg annak, hogy az ország nyelveinek elsajátítása a lét számos területén előnyös pozíciókat biztosít, a két- és többnyelvűség becsüléséhez vezet. Az irodalomban nemcsak a kölcsönös fordításokban mutatkozik meg a kétnyelvűség haszna, hanem abban is, hogy a fordítás pusztán túl a művekben rejlő művelődési háttérre, a nyelvi gondolkodás rejtettebb tartományaira is fény derül. A két kultúra együttes jelenléte ismert például a tengerparti horvát irodalomban (az olaszé és a horváté, persze, idegondolandó az európai latin nyelvi univerzalitás öröksége is), és megkülönböztető sajátosságként jelöli ki ennek az irodalomnak a helyi értékét a regionális, irodalomközi együttesben. Ami pedig az irodalmi „szubkultúrát” illeti, a diákközlőben, az énekeskönyvekben egyáltalán nem ritka „makaroni”-versekre lehet gondolni. Ami pedig a szóbeliségben érvényesülő kétnyelvűségre vonatkozik, bőségesen lehetne idézni oly szerzők műveiből, mint például az isztriai kultúra és nyelviség örökségét regénybe író Fulvio Tomizza.

Hadrovics László foglalkozott a horvát klasszikusok új kiadásának „változó” nyelviségével is. S bár a szlovák és a magyar irodalomban is fölmerült a nehezebb-

ben (?) olvasható klasszikusok nyelvi modernizálásának problémája (a magyar irodalomban például Kemény Zsigmond és Jósika Miklós, a szlovákban Jozef Ignác Bajza prózáját vélték az átírók fölfrissíteni), a horvátban a nyelvi állapot és a helyesírás nem mindig természetes folyamatként megjelenő új fejleményei készítették az irodalom- és a nyelvpolitikát a „modernizálásra”. Hadrovics László értekezését továbbgondolva, azon elmélkedhetünk, hogy az „előadás”, azaz bármely irodalmi alkotás „nyelvisége” valóban csak a külső formához tartozik-e, s milyen mértékben választható le a nyelvi megjelenés más, az irodalmi műben szintén lényeges tényezőtől. El kell-e vetnünk azt a tézist, miszerint az irodalmi mű valójában nyelvi műalkotás? A horvát helyesírás „fejlődését” természetesen (mint ahogy magát a nyelvet is) úgynevezett külső elemek jelenléte is befolyásolta. A különböző földrajzi és kulturális/állami területeken, a különféle érintkezési formákban tetten érhető olasz, magyar, osztrák-német és szerb „hatás” kimutatható a horvát helyesírás történetében, amelyben az írásos alak irodalmi rögzülése meghatározott sajátosságok továbbélését segítette, másokat viszont kiiktatott. Az irodalmi művek mindegyik eleme, része, szegmense fontos, az egész sérül a részek sérülésekor. E mellett az esztétikai vonatkozások mellett az irodalmi művekből köznyelvi sajátosságok, mentalitástörténeti jellemzők, művelődéstörténetileg fontos, nem egyszer dokumentumértékű adatok olvashatók ki, a nyelvváltozat, a helyesírás (tudatos) írói döntés eredménye, olykor az egyik, máskor a másik táji változat jelenik meg. Nem is szólva arról, hogy az államélet, a katonaság stb. terminológiája egy korszak többféleképpen meghatározható nyelvállapotát fejezi ki. Az átírások, a modernizálások, még ha a népszerűsítés szándékából fakadnak is, zavaró nyelvi feszültséghez vezetnek, s a történetiség elemi formái elleni vétségben maraszthatók el. Hogy éppen Hadrovics László foglalkozott a horvát klasszikusok újabb kiadásaiban tapasztalt modernizálással, jelzi, hogy nyelvészeti tapasztalatai felől igazolhatatlanok ezek a kísérletek. A korábbiakban már volt szó e nyelvészeti tapasztalatok sokféleségéről és sokrétűségéről, ezen a helyen csak érintem, hogy egyfelől leíró és történeti nyelvészeti munkákat egyként publikált, másfelől a szótártannal a szótárkészítés-szerkesztés közben ismerkedett meg, a történeti jelentéstannak, a funkcionális magyar mondattannak, az etimológiának és az areális nyelvészetnek egyként művelője volt. S ha az előbb szó esett a kétnyelvűségről, itt említem meg, hogy Hadrovics László a 18. és a 19. század szláv–magyar költői kétnyelvűségét elemezte, érzékeltetve, hogy az irodalmi nyelv történetének kutatásában mind a nyelvészetnek, mind az irodalomtörténetnek kell, hogy szerep jusson. Hasonló mondható el egy másik „határ”-területről: a stilsztikáról. Ismeretes, hogy Hadrovics Lászlót a kajhorvát nyelv és nyelvtörténet kiváló elemzőjeként jegyezte a szakma: a Miroslav Krleža elsíratta nyelvről és szerzőkről több fontos tanulmányban emlékezett meg. Amikor egy 1982-es horvát dialektológiai gyűjtemény részére értekezést készített, Štefan Zagravec műveinek kompozíciójáról és stílusáról írt tanulmányában oly értelemben érvényesítette a tudományköziség szempontját, hogy a nyelvészeti és az irodalomtudományi metodológia együttesen segítse a műértelmezést. A filológiai jellegű forráskutatás során pedig Hadrovics László a komparatiztikai szempont alkalmazá-

FRIED ISTVÁN

Szemponatok Hadrovics László életművének értékeléséhez

A magyar szlavisztika történetében az 1930-as években számottevő fordulat történt. Ebben az évtizedben kezdett kutatni az az 1910-es években született ifjú tudós nemzedék, amelynek tagjai a kisebbségivé lett (erdélyi, felvidéki, délvidéki) magyarság nemzetiségpolitikai, nyelvi és kulturális élményeivel érkezvén az egyetemre, egyik szakjukként annak a szláv nyelvnek és művelődésnek tanulmányozását választották, amellyel szűkebb hazájukban kényszerűen meg kellett ismerkedniök, hogy aztán a kényszerűségből a polikulturalitás előnyét fejlesszék ki. E nemzedék az 1930-as években az irodalomtörténeti, a nyelvészeti és történeti Kelet-Közép-Európa-kutatásban jeleskedett, előbb az alapkutatásban, majd az 1960-as évektől kezdve szintetizáló monográfiákra vállalkozva. A magyar szlavisztikának e nemzedékéből is kiemelkedik – többirányú érdeklődésével – Hadrovics László, nem utolsósorban a tudományköziség jelentőségének korai fölismerése révén, hiszen a szorosabb értelemben vett nyelvészeti munkálkodásán kívül (amely szintén többfelé ágazik) a történettudomány, a művelődés- és az irodalomtörténet, nem kevésbé az összehasonlító irodalomtörténet is teljes joggal besorolhatja műveit a maga történetébe, nem is szólva szerbből, horvátból, szlovénből és oroszból készült műfordításairól, amelyek között prózai és verses alkotásokat egyaránt találunk. Talán akkor járunk jó nyomon, ha Hadrovics Lászlónak ugyan tézisszerűen ki nem fejtett, ám műveiből kiolvasható tudományfelfogását kíséreljük meg értelmezni, összhangban azokkal a tendenciákkal, amelyek az utóbbi évszázad tudományos alakulástörténetében megfigyelhetők. Nagyjában-egészében kétféle kutatási metodológia írható eszerint le: az egyes tudományágak elkülönülése és széttagolódása; ami egyben úgy magyarázható, hogy a szakmaiságnak inkább az egyes részterületek alaposabb ismerete lesz a jellemzője, mint a tágabb kontextusba helyezés képessége; illetőleg a tudományköziségnek (interdiszciplinaritásnak) kevésbé „programos”, annál inkább a gyakorlatban megvalósított példája. Amiből következik: nem zárt és önelvű diszciplínák megmerevedett előírásai szerint formálódik módszertan is, összegyűjtött-feldolgozott anyag is, hanem olyan tudományrendszerben, amelyben mindegyik tudományág – képletesen szólva – a másik „segédtudománya” lehet, a pontosabb szóhasználat érdekében a német terminust kellene használni: *Hilfswissenschaft*; innen a *Hilfe* ‘segítség’ előtagot emelném ki. Konkretizálva: Hadrovics László ama monográfiái, amelyek a nyelvi érintkezések kérdéseit tárgyalják, egyben a jövevényszó-kutatás lehetőségeit és célszerűségét demonstrálják, egyúttal magukban rejtenek egy művelődéstörténeti értekezést is; s ezzel a többfelé nyitottsággal egy többféleképpen olvashatóságot kínálnak föl az értelmezés számára. Hadrovics László terjedelmes munkában

mutatta be például a szerb-horvát nyelv magyar „elemeit”, és nem kevésbé érdekes könyvben tárta föl a burgenlandi horvátok írásbeliségének (Schrifttum) és nyelvének jellegzetességeit, a 18–19. századi periódusra összpontosítva. Kiemelendő, hogy Hadrovics László meghatározott korszakok irodalmi nyelvéből merít, a művek gyűjtőkörében az irodalmi alkotások rendkívül fontos szerephez jutnak; méghozzá azok, amelyek nyelvi tényeiből további, nemcsak nyelvészeti következtetések vonhatók le. Hiszen a megfelelő interpretáció révén a periódus szokásvilágához és mindennapjaihoz is el lehet jutni. Mindez azonban (bár levéltári, kéziratári, régi irodalmi, „nyelvelmléki” adatok felhasználására kerül sor) azáltal lesz élővé, hogy a módszertani sokrétőség arra készíteti a kutatót, lépjen ki a monológikus előadás kereteiből, s az irodalomtörténeti, történeti, jónéhány esetben néprajzi nézőpont a tudományágak dialógusa érvényesülésének teret enged. A burgenlandi horvátok esetében egy a környezetéből kiszakadt népcsoport írásbeliségének és nyelvének sorsa olyan alapvető kérdéseket vet föl, mint a tájnyelvi forma, nyelvi archaizmus léte és szembesülése a nyelvileg-kulturálisan „idegen” környezettel, továbbá a viszonyrendszer alakulása az irodalmi nyelvvel, az asszimilációs törekvésekkel, valamint a 19. században mind erőteljesebb modernizációs kihívásokkal szemben. A kisközösség így részben a hagyományörzésnek konzervatívabb változatait részesíti előnyben (az írásbeliségben egyszerű formákat és műfajokat, a népiesség avittabb változatait), részben viszont az identitás nyelvi vonatkozásait juttatja kitüntetett szerephez. Hadrovics László nyelvészeti indíttatású monográfiái igazolják, hogy egy nyelvállapot nem elsősorban egy korszak nyelvi anyagának leltárszerű bemutatásával érzékeltethető, hanem az alakulási tendenciák kutatásával, amelyek során a történelmi helyzetre történő nyelvi reagálásból egyben a kontaktusok és kölcsönhatások sokrétősége tetszik ki. Más alkalommal a nyelvi kapcsolatok föltárása részint az átadó és a befogadó fél egyoldalúan felfogott hatásmechanizmusát cáfolja, részint a befogadó módosító-adaptáló, saját szükségleteit szem előtt tartó aktivitását emeli ki, részint az a kapcsolatokba iktató harmadik tényező, a közvetítőé, hangsúlyozódik. Eképpen kirajzolódhat az a nyelvi-kulturális környezet, amelyben a nyelvrokonságtól függetlenül az egyes nyelvek párhuzamos és egymástól eltérő sajátosságai értelmezhetők. Itt jegyzem meg, hogy Hadrovics László munkássága márcsak azért is figyelemre méltó, mivel a nyelvi érintkezéseket, így a jövevényszavakat az együttélő népek természetes nyelvi életfolyamataként látja és látatja. Egyként értekezik a magyar nyelv szláv jövevényszavairól és a szerb-horvát nyelv magyar jövevényszavairól, végképpen a régmúltba utasítva az ál-történelmi egyoldalúságokat. Ellenben azt példázva, hogy az egy areában (régiónban) található népek nyelvi-kulturális „cseréje” a nyelvek gazdagodását, differenciáltságát segítette elő.

Az egyes szavak, a följebb vázlatosan jelzett fölfogás szerint, élő-alakuló jelenségek, amelyek az értő kutatónak megnyitják a népek kapcsolataik révén föltárolt történetét, és újragondoltatják művelődéstörténetét. Nevezetesen arra irányíthatják a figyelmet, hogy a nemzeti hagyománytörténesek részai a régió (az area) hagyománytörténecsinck, amelyek nem pusztán összeadódnak az egyes nemzeti-népi hagyomá-

sával járt el, nem elégedett meg azzal, hogy megállapította, miként jelenik meg egy adaptált szöveg egy másik nyelvben, hanem az irodalmi alkotásnak az érintett nyelvekben eltérő helyi értékéről, funkciójáról, kontextusáról is szólt, nem utolsósorban nyelvi-stilisztikai elemzések alapján. Így állapíthatta meg, hogy egy fordítás olykor érdekesebb, stilisztikailag értékebb lehet, mint egy úgynevezett eredeti.

Még ebben a körben maradván, térek ki Hadrovics László egyik legfontosabb értékesítésére, annak a középkori horvát versnek fölfedezésére, amelyet az Országos Széchényi Könyvtárban talált meg, elemzett nyelvileg, „retorikailag”, prozódiailag, és természetesen beágyazta a horvát nyelv- és irodalomtörténetbe. A régi horvát passióének komplex, megint azt mondhatnám, „interdiszciplináris” bemutatásával párhuzamosan Hadrovics László elkészítette a vers magyar műfordítását is, amely az 1984-es német nyelven közzétett tanulmányt megelőzőleg 1983-ban jelent meg. Aligha túlzott merészség feltételezni azt, hogy a passióének sokszempontú elemzésekor a műfordító Hadrovics László is tevőlegesen volt jelen, és a műfordítói gyakorlat még a nyelvészeti sajátosságok föltárásában is segítette.

Visszatérve a „kezdetekhez”: az 1930-as esztendőök magyar szlavista tudós nemzedéke (Sziklay László a szlovák, Sárkány Oszkár a cseh irodalom és kapcsolattörténet szakértője lett, említendő a romanista Gáldi László szlavisztikai vonatkozású munkássága) szűkebb kutatási témából, egy szláv nyelv és irodalom tanulmányozásából indult ki, hogy hamar érzékeli: mind a csupán kétoldalú kapcsolatok feltárása, mind a bezárkózás egy nyelvbe legföljebb – értékes – részeredményeket hozhat. Így egyfelől a komparatív nézőpont érvényesítése, másfelől a szélesebb kitekin-tést biztosító délkelet-, kelet-közép- és közép-európai perspektíva nélkülözhetetlen még a csupán kétoldalú kontaktológia adatainak értékelésekor is. Hadrovics László areális tanulmánya, amelyben a magyar nyelv kelet-közép-európai rokonságáról ír, nemcsak a följobbi tézist támasztja alá, hanem kutatási programot is ad, amelyet a nyelvészeknek és irodalomtörténészeknek egymás eredményeit figyelve kell továbbmunkálniuk.